
İHTİLÂLİN PEDAGOJİK ZEMİNİ 'EMİLE' VE J.J. ROUSSEAU'NUN OSMANLI AYDINLARINA ETKİLERİ

*

*Mustafa Gündüz**

ÖZET

Fransız İhtilâli, dünya tarihine sosyal, siyasî, askerî, ekonomik ve pedagojik konularda önemli değişimler ve açılımlar getirmiştir. Bu hadisenin felsefî, sosyolojik ve eğitimsel temellerinin atılmasında J.J. Rousseau'nun büyük katkıları vardır. Rousseau özellikle telif ettiği *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* adlı eseri ile İhtilâl'in hazırlayıcıları arasında yer almıştır. *Emile* modern eğitim bilimine çok önemli açılımlar getiren ideolojik bir eğitim eseridir.

Fransız İhtilâli çok geçmeden Osmanlı'da etkisini göstermiştir. Osmanlı başlangıçta bazı tedbirler aldıysa da akıbet değişmemiştir. Osmanlı aydınları arasında, İhtilâl'in mimarlarından en çok Rousseau tanınmış ve etkili olmuştur. Tanzimat aydınları onu tanımışlar, okumuşlar ve eserlerini tercümeyle girişmişlerdir. Jön Türk ve erken Cumhuriyet aydınları da Rousseau'dan farklı açılardan etkilenmişlerdir. Özellikle *Emile*'in toplumsallık bakımından yanlış anlaşıldığı kanaati bu çalışmanın tezleri arasındadır.

Anahtar Terimler: Fransız İhtilâli, J.J. Rousseau, Emile, Osmanlı Aydınları, Eğitim Bilimleri, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Tarihi.

* Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi. mstgndz@gmail.com

GİRİŞ

Jean Jacques Rousseau (1712–1778) Dünya tarihinin en önemli toplumsal, siyasî ve askerî hadiselerinden biri olan Fransız İhtilâlî'nin (1789) önde gelen fikir kaynaklarından ve hazırlayıcılarından biridir. Büyük toplumsal ve siyasî hadiselerin meydana gelmesinde iki önemli özellik vardır. Bunlardan birincisi, meydana gelecek büyük olayın fitilini çeken bir kıvılcımın olması, ikincisi ve asıl önemli olanı ise, bu olayın meydana gelebilmesi için uzun zamandır birikmiş, olgunlaşmış bir ortamın bulunması. Herhangi bir hadisenin zuhuru için olgun bir ortam oluşmuş ise bunun gerçekleşmesi için küçük bir kıvılcım yeterlidir. (I. Dünya savaşının başlama sebebi olarak Sırp Prensinin öldürülmesi olayında olduğu gibi). Fransız İhtilâlî'nin kıvılcımı da 14 Temmuz 1789'da *Bastille Hapishanesinin* basılıp mahkûmların serbest bırakılması olmuştur. Ama dünya tarihini etkileyen Fransız İhtilâlî'nin çok gerilere giden geniş bir toplumsal ve fikrî altyapısı vardır. İşte bu alt yapının teşekkülünde en fazla payı olanlardan biri Rousseau'dur. İhtilâlden önce Fransız kamuoyunda Montesquieu ve Voltaire özgürlük düşüncesini yaygınlaştırırken, Rousseau da, özgürlük içinde eşitliği savunan İhtilâl kadrosunun temel ilham kaynağı olan *Toplum Sözleşmesini* telif etmiştir. Aynı zamanda Rousseau, Aydınlanma düşüncesinin de öncüleri arasında yer alır. Onun burada insan hakları ve demokrasi konusunda ortaya attığı görüşler ve ilkeler, "*Fransız Vatandaş ve İnsan Hakları Bildirgesi*"nde yer almıştır. Fransız Kurucu Meclisinin ilan ettiği "halkın egemenliği" ilkesini fikren vücuda getiren o olmuştur.

Bu çalışmada Fransız İhtilâlî'nin felsefî, sosyolojik ve pedagojik alt yapısının hazırlanmasında büyük etkisi olan J.J. Rousseau ve onun eğitim bilimlerinin en büyük inkılâplarından biri olarak kabul edilen Emile adlı eseri ve önemi üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda Rousseau'nun ve Emile'in Osmanlı aydınları üzerine etkileri de tartışılacaktır.

İHTİLÂL'E HAZIRLIK

Fransız İhtilâlî'nin toplumsal ve felsefî zemini hayli derinlik arz eden bir konudur. Felsefî olarak aydınlanma çağının üzerinden gelmiştir. Aydınlanma Ortaçağ Avrupa'sında skolâstik düşünceye bir tepki olarak doğmuş ama bir anlamda da kadim Yunan ve Latin kültürünün yeniden ve yeni bir yorumla ihyası anlamını taşımaktadır. Kant'a göre aydınlanma, "insanın kendi hatası ile düştüğü reşit olmama durumundan kurtulmasıdır. Reşit olmayış, kendi

aklını başkasının yardımı olmadan kullanamamaktır.”¹ Bu çıkarsamadan hareketle “*sapare aude*” “kendi aklını kullan” prensibini ortaya koymuştur. İhtilâl’in fikrî ve felsefî zeminlerinden biri kiliseye karşı hümanist anlayışın doğmasıdır. “Hümanizmin evrenin merkezine koyduğu ve bu yüzyılda Descartes’in kurucu özne olarak belirlediği insan, aklını kullanarak tarihin geri kalanını bütünüyle değiştirebilecek, yeni ve daha ‘insânî’ bir dünya kurabilecekti. Aydınlanmış akıl, böyle bir dünyanın kurabileceği zemini; Aydınlanma felsefesinin siyasî bir sonucu olarak görülen Fransız Devrimi de bu projenin pratiğe aktarılmasına ilişkin heyecan verici bir deneyimi ifade etmektedir.”²

Aydınlanmayı ön plana çıkaran düşüncelerin pek çoğunun kökeni Antik Yunan’a kadar gitmektedir. İhtilâl’i ortaya çıkaran fikirlerin çoğunluğu da Voltaire ve Rousseau zamanında üretilmiştir. Mesela, Rousseau tarafından “genel irade” lehine mahkûm edilen loncalar ve manastırlar, İhtilâl ile birlikte korporasyonlara çevrilmiştir. Aristokrasinin ortadan kaldırılması da onun tavsiyelerindedir. Ancak modernitenin inşâsı sırf Antik Yunan’a dönüş değil, bizzat aydınlanmanın ameliyesi sayesinde. “Bu nedenle muhafazakâr düşünce geleneği içinde değerlendirilebilecek her temel metin ve muhafazakâr teorinin inşâsında belirleyici olabilmiş her düşünür, Fransız Devrimi’nin teröründen önce, onu ürettiğine inandıkları Aydınlanma felsefesi ile bir hesaplaşmaya girişmişlerdir.”³ Yine aynı dönemde akılcılığa karşı tepkilerin en önemlisi de Rousseau tarafından yapılmaktadır.⁴

Devrimin arifesinde Rousseau’nun çok tepki görmesi, kitaplarının toplatılıp yakılması ve sürgün edilmesi bu yüzdendir. Onun düşünceleri üzerinde teşekkül eden devrim, “Hıristiyanlığı tasfiye ederek, yerine sırf aklın ve bilimin belirlediği yeni bir “insanlık dini” tesis etmek istemektedir. Muhafazakâr duyarlılığın bütün bir toplumsal dönüşüm projesi içinde en çok şikâyetçi olduğu konulardan biri budur. Rousseau sorunların başlıca kaynağının yanlış veya bozuk toplumsal örgütlenme olduğunu düşünmüş, ancak insanın toplumsal çevresini siyasal yöntemler kullanarak değiştirmenin, onun doğasını kusursuz yapmaya yetmeyeceğini, bunun insanüstü ‘Yasa Koyucu’nun yapabileceği bir şey olduğunu belirtmiş olmasına karşın, onun ardından radikal düşünürler, siyasal araçlarla insanın yenilenmesini amaç-

¹ Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi*, Ankara 1980, s.163.

² Bekir Berat Özipek, *Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset*, Kadim Yay., Ankara 2005, s.5.

³ Özipek, *a.g.e.*, s.16.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 2001, s.420.

layabilmişlerdir. Fransız İhtilâli bu felaket getirici düşüncenin siyasete aktarılması⁵ olarak düşünülmüştür.

İhtilâl'den sonra Fransa'da bugünün siyaset dünyasına temel dokusunu verecek olan kamplaşmalar meydana gelmiştir. İhtilâlciler ve onlara muhalif olan muhafazakârlar. Sağ, sol ve muhafazakâr siyasetin nirengileri İhtilâl'den sonra belirlenmiştir. Özellikle *milliyetçilik, ulus, devlet, hukuk, insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü* ve *bireysel karar verme değerleri* Fransa'dan başlayarak bütün dünyaya hızla yayılmıştır. İhtilâl'e muhalefetin teorisyenliğini ve temel unsurlarını oluşturan Edmund Burke'un Fransa dışında boy göstermesi bile İhtilâlin etki ve genişliği hakkında hayli ipucu verir niteliktedir. 19. yüzyılda liberalizme tepki olarak gelişen sosyalist ve Marksist akımlar sol siyasetin ana rengini belirlemişlerdir. "Fransız İhtilâli'ne karşı bir tepki hareketi olarak gelişen muhafazakârlık ise sağ siyasetin odak noktasını oluşturmuştur."⁶ Muhafazakâr siyasetin teşekkülüyle İhtilal ve ihtilâlciler farklı yönlerden eleştirilmişlerdir. Fransız İhtilâlinde somutlaşan 'devrimci siyaset pratiği' eleştirilen birinci konu olmuştur. İhtilâl, öncüler tarafından aklın ve mükemmelliğin ifadesi olarak kabul edilmiştir. "Muhafazakârlar Fransız İhtilâli'nin hem bir devrim olarak oluş tarzına hem de sonuçlarına karşı çıkmışlardır."⁷ Muhafazakâr siyasete göre İhtilâl Rousseau'nun ütöpik toplum ve devletini kurmada son derece başarısızdır. Dolayısıyla muhafazakârlar Fransız İhtilâli ile meydana gelen siyaset tarzına karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte ihtilâlin toplumun organik yapısında meydana getirdiği tahribata da tepki göstermişlerdir.⁸

Rousseau'nun İhtilâl'e siyasî ve sosyolojik yönden en büyük katkısı "*Social Contract*" eserini yayımlamasıdır. Eser İhtilâl'den 27 yıl önce 1762'de yayımlanmıştır. Türkçe'ye önce *Mukâvele-i İçtimaiye*, sonra *Toplum Sözleşmesi* olarak çevrilmiştir. Rousseau, bu eserinde "tüm kurumsal görüntüsüne karşın bireyin mutluluk özlemlerini toplumsal yaşamın gerekleriyle bağdaştırma isteğinin bir ürünü olarak, aslında kendi toplumsal uyumsuzluğunun çözümünü aramıştır. Onun toplum arayışı kimsenin hakkının yenmediği, zorbalığın olmadığı, karşılıklı anlayışa dayalı bir toplum düzenidir."⁹

TOPLUM SÖZLEŞMESİ DÖRT KİTAPTAN OLUŞUR:

⁵ Özipek, a.g.e., s. 89, 110.

⁶ Ömer Çaha, *Dört Akım Dört Siyaset, Liberalizm, İslâm, Sağ Siyaset, Sol Siyaset*, Kadim Yay. Ankara 2004, s.97.

⁷ Çaha, a.g.e., s.102.

⁸ Çaha, a.g.e., s.103.

⁹ J.J Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Öteki Yay., Ankara 1999, s.16.

1. Kitap: Sözleşmenin niteliği, hiçbir zorbalık meşru değildir. Çünkü güç, hiçbir hak yaratmaz. Gerçek yetki için bir ilk sözleşme bir de anlaşma vardır.

2. Kitap: Egemenlik ve yasa üzerine düşünceler.

3. Kitap: Hükümet ve çeşitli hükümet etme biçimleri üzerine düşünceler.

4. Kitap: Özel kurumlar, genel istekler kimi zaman yanlış değerlendirilir; fakat yok edilemez ve çoğunluğun oylarıyla belirlenir.

İnsan hak ve hürriyetlerini zirveye taşıyan *Toplum Sözleşmesi*'nin özü şöyledir: İnsan birlikteliğinden oluşan toplum hayatından önce tabiat halinde yaşam hüküm sürüyordu. Bu tabiat kurallarının işlediği bir ortamdı. Bu durum insanlar arasındaki ilişkilerde sonsuz bir hürriyet ortamını bir anlamda zorunlu kılıyordu. İnsan davranışlarını sınırlayabilecek herhangi bir yaptırımın olmaması onlara diledikleri gibi yaşama hürriyeti, serbestiyeti tanıyordu. Yalnızca güçlü olanın hayat hakkına sahip olduğu bu ortam, insanlık için kabullenilmesi zor bir durum ortaya koyuyordu. Anarşi, terör, savaş, başıbozukluk, huzursuzluk hep bu tabiat halinin sunduğu yaşam biçiminden kaynaklanıyordu. Bu durum insanları elbette ki rahatsız ediyor, insanlıklarına zarar veriyordu. Bunun üzerine insanlar, daha insanî bir ortam kurabilmek adına sınırsız hürriyet arzularından kendi istekleri ile vazgeçerek hürriyetlerini sınırladılar.

Rousseau'nun siyaset, toplum ve insan hak ve hürriyetlerine getirdiği görüşlerinden en çok, M.J. A. Concorde, Kant, W. Humbolt, K. Marx, S. Freud, W. Reich, H. Marcuse ve J. Habermas etkilenmişlerdir. Osmanlı'da Tanzimat ve Yeni Osmanlı aydınlarının hemen hemen hepsinde farklı açılardan Rousseau etkisi bir şekilde görülebilir. Özellikle, *meşveret*, *şûra*, *hürriyet*, *uhuvvet*, *adalet*, *hukukun üstünlüğü* gibi kavramların Osmanlıya gelişinde ve gelişmesinde onun eserlerinin ve İhtilâl'in etkisi söz konusudur.

ROUSSEAU, EMİLE VE ETKİLERİ

Elbette İhtilâl sadece siyasî kamplaşmalara ve akımlara zemin hazırlamamıştır. Modern eğitim ve öğretim düşüncelerinin gelişim için atağa geçtiği dönem İhtilâl sonrasındır. Rönesans diğer alanların yanında eğitim düşüncesinin ve uygulamalarının da büyük ölçüde değişime uğradığı bir süreç olmuştur. Değişimin mahiyeti büyük ölçüde Antik Yunan'ın eğitim düşüncesinin tersinedir. Bununla birlikte birçok ögenin yeniden yorumlanması da söz konusudur.

Aydınlanmanın etkisiyle natüralist unsurlara önem verilmiştir. Tam bu sırada Rousseau “eselerinde sürekli olarak tabiat tarafını ön plana çıkararak terakkiyât-ı medeniye’nin aleyhinde bulunmuştur.”¹⁰ Rousseau’nun eserlerinde tabiat tarafını ön plana çıkarması ve terakkiyât-ı medeniyeye, yani gelişen uygarlığa karşı gelmesi, onun meşhur Dijon Akademisi’nin “ilimlerin ve sanatların yükselmesi ahlâkın gelişmesine yardım etti mi?” başlığını taşıyan bir müsabakaya katılması ve burada mevcut medeniyetin insanlığın ahlâkını gün geçtikçe bozduğunu ileri sürmesinden kaynaklanmıştır. Bundan da önemlisi, Rousseau’nun Atina ile Roma medeniyetlerini mukayese ederek, Roma medeniyetini ön plana çıkarması ve Eski Yunan’ı yermesidir.¹¹ Bu tutum onun şiddetle eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu şiddetin temelinde kilise karşısında yeni çıkış yolları arayan Avrupa aydınlanmasına karşıt bir tez olarak çıkması gelir. Zira kilise zihniyetinden bıkan Aydınlanmacıların iki çıkış noktasından biri, eski Yunan’a hasretle ve sempatiyle bakmak diğeri de bu medeniyeti egzotikleştirerek yeni bir insanlık dini (hümanizm) oluşturmaya çalışmak olmuştur. Bu süreçte Rousseau’nun çıkışı elbette çağdaşı olan entelektüellerin işlerine gelmiyordu.

“Rönesans, sosyal bilimlerin diğer örneklerinde olduğu gibi eğitimde de bilimsel yöntemin uygulama imkânlarına yol açan bir dönemin”¹² başlamasına vesile olmuştur. Burada en önemli kişi, *Emile* eseriyle Rousseau’dur.¹³ Eğitim ve eğitimden türeyen diğer bilim dallarının ilk haberciliğini Rousseau yapmıştır.¹⁴ *Emile* eserinde Rousseau, temel bir eğitim felsefesi yapmaktadır. Bu felsefenin içeriğinde insanı doğal olarak, tabiat şartlarında yetiştirmek vardır. “Eğitim düşüncesine bilim katan ilk kimse olan Rousseau”¹⁵ bu eseriyle, eğitim bilimlerinin de temellerini atmış sayılmaktadır. Öyle ki, “18. asırda terbiyeye ait en büyük inkılâp ve ihtilâl Rousseau’nun *Emile* adlı eseri ile başlamıştır. *Emile* yayımlandığı zaman çok tepkiler çeken, “yazarının dehası ile daha pedagoji kurulmadan önce onun

¹⁰ Abdülhamid Ziya, “J.J. Rousseau İle Emile’i Hakkında Ziya Paşa’nın Mülâhazatı”, **Mecmua-i Ebuzziya**, 15 Cemaziye’l- Evvel 1330, Cüz:144, C.14, s.104’ten akt. İsmail Doğan, **İletişim ve Yabancılaşma Yazılı Kültürümüzde İlkler**, Sistem Yay., İstanbul 1998, s.234.

¹¹ Rousseau bu görüşlerinden dolayı 20. yüzyılın ortalarında da eleştirilmiştir: Hannah Arendt, **İnsanlık Durumu**, İletişim Yay., İstanbul 1994.

¹² İsmail Doğan, **Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Kültürel Temelleri**, PegemA Yay., Ankara 2005, s.96.

¹³ Eserin orijinal adı: “Emile ou de l’Education”dur.

¹⁴ Hilmi Ziya Ülken, **Eğitim Felsefesi**, Ülken Yay., İstanbul 2001 s.7.

¹⁵ İsmail Doğan, “Çocuk Eğitiminde İlk Pedagojik Gelişme: Emile”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, Ankara 1991, C.1, s.257.

modern ilkelerini haber veren bir eserdir."¹⁶ Burada serdedilen eğitim görüşlerine aynı zamanda Saint Pierre, Locke gibi terbiyecilerin de katkısı vardır.... J. Piaget, Pestalozzi, H.Spencer, Froubel... hepsi Rousseau'nun açtığı geniş ve idealist yolda ilerlemişlerdir."¹⁷ *Emile* ilk pedagojik çalışma kabul edilir. Aydınlanma düşüncesi ile birlikte birey fikri gelişmiştir. Bireyin eğitiminde öncelik, sahip olduğu yetenekleri ve bireysel özellikleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bireyi bu eksende geliştirmeyi hedefleyen bilimsel çalışmalar Rousseau'nun prensiplerini temel almışlardır.

Emile'in yazılma gerekçesi Rousseau'nun içinde yaşadığı toplumun sorunlarına getirmeyi düşündüğü entelektüel çözümdür. Rousseau, toplumsal bozukluğun ancak iradesi, seciyesi ve bireysel kabiliyetleri gelişmiş bireyler yetişmesi halinde düzelebileceğini ümit etmektedir. O bu anlamda sanılanın tam aksine toplumu tamamıyla göz ardı eden bir düşünür değildir. Baltacıoğlu'nun tespitiyle onun "eserinde toplumsallaşma yasalarının dikkate alınmadığı, kent yaşamı karşısında doğal yeteneklerin ne denli işlevsel olabileceğine vurgu yapılmışsa"¹⁸ da, *Emile'nin* temel felsefesi bu değildir. Nasıl ki bugün, küreselleşmenin ancak iyi bir toplumsallaşma, toplumsallaşmanın da iyi bir bireyselleşme üzerine bina edilebileceği kaide ise, Rousseau bir yönüyle bu gerçeğe dikkat çeker. Modern toplumun oluşma şifresini iki yüz yıl öncesinden sezinler. Onun düşüncesine göre, doğal yetişmiş kendine güvenen, yetenekleri gelişmiş bireylerden oluşan bir toplum sağlıklı olabilir. Sağlam bir toplumdan da sağlam devletler kurulabilir. Bu haliyle Rousseau'da aileden devlete giden bir süreç dikkati çeker.

Rousseau geliştirdiği eğitimsel irade felsefesi ile Alman idealizminin öncüsünü de hayli etkilemiştir. Kant'ın son derece düzenli günlük yaşamını bozacak yegâne okumanın *Emile* olduğu söylenir. Rousseau "eğitimde irade felsefesini hazırlayan ve eğitimi onun üzerine inşa eden bir düşünürdür."¹⁹ "İdareci ve aktif zihinci eğitim"²⁰ görüşünün temelinde de o vardır. Hürriyetçi ve bireyci eğitim felsefesinin temelleri de yine onun tarafından atılmıştır. Rousseau toplumun olduğu kadar okulun da aleyhindedir. Bu anlamda 21. yüzyılın moda eğitim anlayış ve arayışlarından okul karşıtı eğitim düşüncelerinin de fikir babası olarak sayılabilir.

¹⁶ J.J. Rousseau, **Emil Yahut Terbiyeye Dair**, Çev: Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Selahattin Güzey, Türkiye Yay., 6. baskı, İstanbul 1966, s.4.

¹⁷ Nafi Atuf Kansu, **Pedagoji Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.76,86.

¹⁸ Doğan, **a.g.e.**, Ankara 2001, s.260.

¹⁹ Ülken, **Eğitim Felsefesi**, s.28.

²⁰ Ülken, **a.g.e.**, s.53.

Ona göre, her birey toplumun bir üyesi olduğuna göre, sağlıklı bir toplum için sağlıklı insanların olması gerekir. Sağlıklı bir toplum ve yönetim düzeni oluşturabilmek için Rousseau kendi eğitim görüşlerini şöyle formüle eder: Eğitim çocuğun doğal özgürlüğünü korumalı ve buna ek olarak manevî özgürlüğünü geliştirmelidir. Rousseau, geleneksel eğitimi insan ruhuna ve bünyesine yaptığı zararlar nedeniyle savunmaz. Onun yerine eğitimin doğal insanı yetiştirmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre geleneksel eğitim, sınırları ve tabiiyeti belirlenmiş bir vatandaş (*citoyen*) yetiştirmeye yöneliktir. Oysa *Emile*'deki eğitim modern toplumun vatandaş tipini idealize etmektedir.

EMİLE'İN TÜRKÇE'YE ÇEVİRİ SERÜVENİ

Eğitim sistemine ilk eleştiriyi yapanlardan biri Ziya Paşa'dır.²¹ "Z. Paşa eğitimde çocuk ve toplum ilişkisini zorunlu ve kaçınılmaz bir neden-sonuç ilişkisi olarak görür. Çocuk eğitimi ile toplumsal gelişmişlik arasında önemli bir bağ kurar. Bu onu *Emile* tercümesine itmiştir."²² İlk çeviriyi Z. Paşa 1862'de yapmıştır ancak çevirinin tamamı elde yoktur.²³ Bu tercümenin bazı parçaları *Mecmua-ı Ebuzziya*'nın değişik sayılarında basılmıştır. Z. Paşa, çevirinin girişinde, bu kitabın Avrupa'daki bütün dillere çevrildiğini, bunların eğitim sistemini büsbütün değiştirdiğini ve seksen, yüz yıldan beri Avrupa'nın ilerlemesine temel olduğunu ve hâlâ Türkçe'ye çevrilmediği için bu işe giriştiğini belirtir. Z. Paşa çevirisinde izlediği metodu da uzun bir şekilde anlatmıştır.

Selim Sabit, "*Emile*, sansür izin verse, Türkiye öğretmenlerinin zihninde büyük bir uyanıklık yapacaktı" diyerek 1890'da eserin önemine değinir. İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), 1900'lü yıllarda Rousseau'nun *Emile*'i ile tanıştığını ve bu eserin, yaşamında büyük bir ruh devrimi yaptığını söyler. II. Meşrutiyet döneminde (1910) Milaslı avukat Gad Frango, *Rousseau'dan Terbiye Nazariyeleri* adlı bir eser yayımlamıştır. Aynı dönemde İ. Hakkı (Baltacıoğlu)da bir eser telif etmiştir. 1931 yılında A. R. Ülgener, *Emile*'in ilk dört kitabını çevirmiştir. 1940'da *Tercüme* dergisine İhsan Sungu, "*Ziya Paşa'nın 'Emile' Tercümesi*" adında yazdığı bir yazıda; *Mecmua-i Ebuzziya*'da yayımlanmış Türkçe çevirileri ile *Emile*'in Fransızca'sını karşılaştırarak, Ziya

²¹ Ziyâ, "Maarife Dair Bend-i Mahsusdur", *Tercüman-ı Ahval*, 2 Zilkade 1277, (12 Mayıs 1861).

²² Doğan, a.g.e., İstanbul 1988, s.132.

²³ N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., Ankara 2001, C. 2, s.878.

Paşa'nın tercüme gücünü, hatalarıyla birlikte göstermiştir.²⁴ İhsan Bey, Ziya Paşa'nın, *Emile*'i çevirmeye başladığında, bazı "yeni çıkma üdebânın" Osmanlıca'nın bu çeviriye yetmeyeceğini söylemesine sinirlendiğini ve Türk dilinin zengin bir dil olduğunu göstermek için bu çeviriye yaptığını özellikle belirtmiştir. Münir Raşid Öymen'e göre, *Emile*'in Türkçe bastırılmasını Muallimler Birliği'ne tavsiye eden İhsan Sungu'dur. Nitekim kitap, Ali Rıza Ülgener, H. Z. Ülken ve S. Güzey tarafından çevrilmiş ve 1943 yılında yayımlanmıştır. Sungu, öğrencilerine, eğitimin geçirdiği gelişim safhalarını doğrudan doğruya kaynaklarından okumaları gerektiğinin lüzûmunu ve bugünkü okulun temellerini *Emile*'in attığını söylemiştir. Bu tarihten itibaren, *Emile*, ülkemizde özellikle kız meslek liselerinde çocuk eğitimi konusunda çok etkili olmuştur. Ülken, Ülgener ve Güzey'in çeviri dilinin, bugünkü nesiller tarafından anlaşılakta güçlüğünden dolayı, günümüz Türkçesi ile yeni baskılar yapılmaktadır. Mehmet Baştürk ve Yavuz Kızılçim yeni çevirileri ile öğretmen adaylarının, Rousseau'nun görüşleri ile birebir tanışmalarını sağlamıştır.²⁵

ROUSSEAU'NUN OSMANLI AYDINLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Berkes'e göre öncelikle şu gerçeğin ifade edilmesi gerekir: İhtilâl'den 1830'lara kadar geçen süre içinde "Avrupa tarihine yepyeni bir yön veren fikirlerin hiç birinin Osmanlı fikir hayatı üzerinde herhangi bir yankısı olmamıştır".²⁶ Bu süre zarfında Osmanlı yöneticileri Fransız İhtilâli'nden haberdardırlar. Ancak İhtilâle yönelik değerlendirmeler oldukça menfidir. Dönemin Reisü'l-Küttâbı Atıf Efendi (1797-98) yazdığı bir takrirden, "*Fransa İhtilâlinden* bahsederken İhtilâli, 'Voltaire ve Rousseau gibi meşhur zındıkların ve anlar misülli dehrîlerin eserleriyle husule gelmiş bir 'fisk u fücür cümbüşü' olarak değerlendirmiştir. Atıf Efendi *Hukuk-ı Beşer Beyannâmesini* (Fransız vatandaş ve İnsan Hakları Bildirgesi) de "insanları hayvanlar derecesine indirmek için yazılmış bir beyanname"²⁷ olarak saymıştır

Fransız İhtilâli'nin ve onun fikrî ve felsefî alt yapısını oluşturan Rousseau'nun Osmanlıya ve Osmanlı aydınlarına farklı açılardan etkileri olmuştur. Temel olarak siyasî, felsefî, hukukî ve eğitim alanlarında geniş et-

²⁴ İhsan Sungu, "Ziya Paşa'nın 'Emile' Tercümesi", **Tercüme**, Ankara 1940, 19 Mayıs, Cilt:1, sayı:1, s.62-78.

²⁵ Emile çevirileri konusunda ayrıca bak: Bahri Ata, "Rousseau ve Tarih Öğretimi", **Millî Eğitim Dergisi**, Ankara 2003, S.159, s.240.

²⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul 2002, s.199.

²⁷ Cevdet[Ahmet Cevdet Paşa], **Tarih [-i Cevdet]**, VI, s.394'ten naklen: A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinden İlim**, Remzi Yay. İstanbul 1982, s.214.

kilerden söz edilebilir. Bunlardan en hızlı ve tehlikeli geleni siyasî sonuçlar olmuştur. Fransız İhtilâli'nin özellikle siyasî etkileri Osmanlı'ya çok geçmeden gelmiştir. Milliyetçiliğin Osmanlı toplumuna yayılmasında en etkili olan '*İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi*' olmuştur.²⁸ Tehlikeyi çok çabuk kavrayan Osmanlı yöneticileri '*liberty*' kavramını önce '*ruhsat*'²⁹ olarak tercüme etmişlerdir. Kısa bir süre sonra '*serbestî*' ve hemen arkasından da '*hürriyet*' kullanılmaya başlanmıştır. Yeni Osmanlıların en çok tartıştığı kavramlardan *meşveret*, *şura*, *parlamento*, *hürriyet*, *müsâvat*, *adalet*, *meşrûtiyet*, *demokrasi* vb. İhtilâl'in ithalatlarından. II. Meşrutiyet'in en önemli siyasî jargonlarını oluşturan ve bayrağın köşelerine nakşolunan *hürriyet*, *müsavât*, *uhuvvet*, *adâlet* kavramları Fransız İhtilâli'nin "*liberté*" ("Özgürlük"), "*égalité*" ("eşitlik"), "*fraternité*", ("kardeşlik") ürünlerinin çakıştırılmasıyla elde edilmişlerdir.

Fransız İhtilâli ve öncüleri İstanbul'dan önce devletin diğer entelektüel merkezlerini etkilemiş görünmektedir. Mısır'ın devlet ve siyaset çağdaşlaşmasının öncü ismi Mehmet Ali Paşa Avrupa'nın üstünlük sebeplerini araştırmak için *Darü'l-Hilâfe*'den çok daha önce Avrupa'ya gözlemciler ve öğrenciler göndermiştir. Paşa, bu gözlemci ve Avrupa ilim ve sanatını ithal ile görevlendirilen kafiye Avrupa'nın menfî fikirlerinden korumak için sıkı sıkıya denetlemiş ancak onun bu titizliği pek fayda sağlamamıştır. Avrupa'ya gönderilenler Fransız İhtilâli'ni doğuran düşüncelerle beslenerek yurtlarına dönmüşlerdir. İşte bunlardan biri Mısır modernleşmesinin en önemli fikrî öncülerinden sayılan Rifa'a Tahtâvî'dir. Tahtâvî Paris'te bulunduğu süre içinde (1826-1831) Rousseau'nun eserleri ile tanışmış ve bazı şiirlerini Arapça'ya tercüme etmiştir.³⁰ *Paris Gözlemleri*'nde Fransız kanunlarından ve anayasasından uzun uzadıya söz etmiş ve anayasanın temel hükümlerini çevirmiştir. Bu haliyle o Osmanlı ülkesinde Anayasa kavramından ilk bahseden aydınlardan sayılır. Seyahat gözlemlerinde her ne kadar Rousseau'yu anmasa da etkilendiği düşünce çevrelerine ve savunduğu görüşlere bakılacak olursa yoğun bir Rousseau etkisi görülmektedir. Rousseau'nun kanun, hukuk, insan hakları gibi kavramları neredeyse aynısıyla alınmış ve bunlar Mısır efkâr-ı umûmiyesine heyecanla aktarılmıştır.

Toplumsal Sözleşme ve *Emile*'in Osmanlıya ortalama doksan yıl kadar sonra girdiği söylenebilir. Çünkü Osmanlı toplumunda aydın ve ulemâ farklılaşmasının başlaması Tanzimat yıllarına tesadüf eder. Şu halde

²⁸ Mümtaz'er Türköne, *Bir Siyasal İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s.250-251.

²⁹ Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Yay., İstanbul 1978, s.273.

³⁰ Rifa'a Râfî' Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, Çev: Cemil Çiftçi, Ses Yay. İstanbul 1992, s.237.

Rousseau'nun eserleri 1850'lerden sonra aydınlar arasında okunmaya başlamış ve etkisini göstermiştir. Tanzimat yıllarından önce Sâdık Rifat Paşa, Mustafa Sami Paşa gibi önemli aydınlar da Rousseau'yu okumuş ve önemli oranda etkilenmişlerdir. Mustafa Sami (ö. 1855), *Avrupa Risalesi* adlı eserinde Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü sıralarken en başta, "din özgürlüğünü", "ilim ve sanatın gelişmesini" ve "hukukun üstünlüğünü" saymıştır. Yine Sâdık Rifat Paşa (ö. 1856), *Müntehâbât-ı Âsâr*'da, Osmanlı devletindeki reform davasının aslında *rasyonel devlet yönetimi* işi olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki Rifat Paşa, "Avrupa sivilizasyonunda halk hükümet için değil, hükümet halk içindir, bundan ötürüdür ki, hükümetler halkın haklarına ve kanuna göre çalışır"³¹ der. Yine "Batı uygarlığı", "özgürlük", "insan hakları", "ulus" gibi kavramlar Osmanlı'da ilk olarak Rifat Paşa vasıtasıyla girmiş görünmektedir. O "Avrupa'daki insan haklarına dayalı hukuksal arka planı Avrupa'nın "kuvve-i mâneviyesi"³² olarak görmüştür. Bu aydınların açık olarak Rousseau etkisinden bahsetmeseler de görüşleri büyük oranda Rousseau'nun düşünceleri ile tevafuk içindedir.

Rousseau'nun "ilk çevirileri Tanzimat aydınları tarafından yapılmış ama hemen hemen hiç biri tekemmül ettirilememiş, üstelik birçoğu da, ya anlaşılır gibi olmamış, ya da yayımlanamamıştır."³³ Berkes'e göre bu eksikliğin temel sebebi, "düşünce ve felsefe eserlerini Osmanlıcaya dökme işinin güçlüklerle dolu olmasıdır. Batı kavramlarını anlatacak kelimeler geleneksel anlamlarından sıyrılmadıkça o kavramların çağdaş anlamlarını veremeyecektir. Bu da anlatmaya, ya da anlaşmaya değil, anlatamamaya ya da yanlış anlamalara sebep olacaktır." Berkes'i, Ziya Paşa'nın *Emile* tercümesine yazdığı mülâhazat kısmen doğrulamaktadır. Z. Paşa, bir çeviri güçlüğünün olduğundan bahsetmekte ama Osmanlıca'nın bu güçlüğün altından kalkabileceğine ve buna kıvrak ve zengin ifade gücüyle muvaffak olacağına inanmaktadır. Berkes'i diğer bir konuda doğrulayan ise, II. Meşrutiyet'in İslâmcı ve Türkçü eğitimci aydınlarının *Emile*'e toplumsalçı olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaları ve ona menfî bir tutum takınmalarıdır. Makalenin başında da belirtildiği gibi *Emile*'in ruhunun toplumsalçılıktan uzak olmadığı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere Yeni Osmanlılar olarak bilinen entelektüel hareket Osmanlı toplumuna farklı açılardan yeni alçımlar getirmiştir. Önde gelen temsilcileri, Şinasi, Ziya Paşa, N. Kemal ve Ali Suavi'dir. Yeni Osmanlıların fikrî,

³¹ Berkes, a.g.e., s.202.

³² Abdullah Kaygı, *Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma*, Gündoğan Yay. Ankara 1992, s.55.

³³ Berkes, a.g.e., s.266.

felsefî ve edebî görüşlerinin kökeninde Rousseau etkisi görülür.³⁴ Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlar, özellikle Lametrie, Voltaire, J. J. Rousseau, d'Alembert ve Diderot gibi Fransız ansiklopedist ve aydınlanmacılarının etkisinde kalarak devlet felsefesiyle uğraşmışlardır. Devlet felsefesine ilişkin olarak Namık Kemal, Osmanlı Devletinin yeni baştan düzenlenmesi, özgürlük, adalet ve eşitliğe dayanan bir devletin kurulması meselesi üzerinde önemle durmuştur.³⁵ Namık Kemal'in, hukuk düşüncesinde ve demokrasi anlayışında büyük ölçüde Rousseau etkisi vardır. N. Kemal, hukuk ile ilgili yazılarında "Rousseau'nun hukuk görüşlerini özetler"³⁶ ve yorumlar. Siyasal teorisi büyük ölçüde Montesquieu ve Rousseau'dandır.³⁷ N. Kemal'de "rejimin meşru olabilmesi için yalnız halkın egemenliğine dayanması değil, adaletli de olması gerektiği ile *tabii haklar* ve *toplumsal sözleşme*"³⁸ gibi düşünceler büyük ölçüde Rousseau'dan mülhemdir. Mardin, N. Kemal'in fikir kaynakları arasında öncelikle onu sayar.³⁹

Tanpınar, Tanzimat edebiyatçılarının farklı biçimlerde Rousseau'dan ilham aldıklarını belirtir. "Başkaları vasıtasıyla da olsa Rousseau'nun bazı fikirlerinin geçiş devri edebiyatımızda kuvvetle hüküm sürdüğünü ve bu bağlantısı, yeni girmeye çalıştığımız âlemin eşliğinde duyulan fütürunda beslediğini"⁴⁰ belirtir. Mesela N. Kemal romanlarında teknik ve çağdaş anlatımlar konusunda Rousseau'dan izler taşır.⁴¹ Bunun en belirgin olduğu eseri *Cezmi*'dir. Yine Ziya Paşa'nın o kendine münhasır, sert, renkli, çelişkili mizacının gelişmesinde ve belki teşekkülünde Rousseau'yu sevmesi ve onu kendisine usta olarak seçmesinin⁴² etkileri söz konusudur. Ziya Paşa'nın eğitim düşüncesinde de en etkili isim kuşkusuz Rousseau'dur.⁴³ Rousseau'ya duyduğu hayranlıktan dolayı *Emile* tercümesine girişmiştir. Abdülhak Hamid'in şiirlerinde 'ferdin', 'fert' düşüncesinin gelişmesi ve 'biz'in kalkarak yerine 'ben'in

³⁴ Kâmuran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat'a Tesirleri*, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1955; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 1998.

³⁵ Birand, a.g.e., s.33'ten naklen: Üker Öktem, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlılar'da 'Felsefe', *Millî Eğitim Dergisi*, Ankara 1999, S.143 s.91.

³⁶ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.102.

³⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2000 s. 142.

³⁸ Berkes, a.g.e., s.291.

³⁹ Mardin, a.g.e., İstanbul 1998, s.368.

⁴⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001 s.519.

⁴¹ Tanpınar, a.g.e., s..406.

⁴² Mardin, a.g.e., İstanbul 1998, s.382, 388; Tanpınar, a.g.e., s.312.

⁴³ Tanpınar, a.g.e., s.329.

gelmesi Rousseau veya onun tilmizlerinden gelmiştir.⁴⁴ R. Mahmud Ekrem Rousseau'nun eserlerini okumuş⁴⁵ ve eserlerinde onun etkileri görülmüştür.

"A. Midhat Efendi de diğer Tanzimat aydınları gibi Rousseau'nun *Social Contract* ve *Emile*'ini okumuştur. *İttihad* gazetesinde *Social Contract*'ı tercüme etmeye başlamış ama bitirmemiştir. *Felsefe-i Zenan*'la aynı yıl neşrettiği *Firkat*'te Rousseau tesiri daha bariz görülür."⁴⁶ Ahmet Mithat Efendi'nin *hürriyet* düşüncesiyle *Social Contract* arasında büyük bağlar olduğu edebiyatçılar tarafından vurgulanmaktadır. Ahmet Midhat'ın roman kahramanlarının birçoğu Batı kültürüyle yetişmiş insanlardır. Bu kahramanların birçoğu Rousseau okur ve eserlerini anlar.

II. Abdülhamid döneminde teşekkül eden Jön Türk aydınlarını da Rousseau fazlasıyla meşgul etmiştir. Rousseau'nun "*sosyal mukavele* konusundaki görüşleri, Osmanlı toplumunu buradaki teoriye benzer şekilde bir yönetim mekanizmasına kavuşturmak arzusunda olan Jön Türkler üzerinde şiirlerde dahi üzerinde duracak kadar büyük bir etki yapmıştır."⁴⁷ Bu dönemde Rousseau'nun siyasî ve edebî görüşleri yanında eğitim görüşleri de tartışılmaya ve eleştirilmeye başlanmıştır. Lewis, Jön Türklerin laik düşüncelerinin kökeninde Voltaire, Rousseau, Comte ve Haeckel gibi aydınların olduğunu söyler.⁴⁸

Ülken ve Mardin, Mizancı Murad'ın da hukuk düşüncelerinin, "*Vazife ve Mesuliyet*" anlayışının *Social Contract*'a dayandığını belirtirler.⁴⁹ Yine II. Meşrutiyet'in önde gelen aydınlarından ve edebiyat eleştirmenlerinden Raif Necdet'in (Kestelli) de "edebiyat ve toplum" üzerine serdettiği görüşlerinde Rousseau'dan etkilendiği belirtilir.⁵⁰ Raif Necdet'e göre, edebiyat içtimaî hayatın bir fotoğrafı olmalıdır. II. Meşrutiyet'in tenkit yazarlarından Emin Ali Çavlı bir ara, Rousseau'nun bütün eserlerini çevirme gayreti içine girmiştir.⁵¹ Söz konusu dönemin ve erken Cumhuriyet döneminin önde gelen tarihçile-

⁴⁴ Tanpınar, a.g.e., s.271.

⁴⁵ Tanpınar, a.g.e., s.494.

⁴⁶ Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Meb Yay., İstanbul 1989, s.274, 375.

⁴⁷ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.162.

⁴⁸ Lewis, a.g.e., s.398.

⁴⁹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.127; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 2001, s.119-124.

⁵⁰ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.233.

⁵¹ Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s.416.

rinden A.Refik Altınay'ın tarih görüşünde Rousseau'nun etkili olduğu belirtilmektedir⁵²

Rousseau Türk eğitimcilerden özellikle, İ. Hakkı Baltacıoğlu, İ. Hakkı Tonguç üzerinde etkili olmuştur. II. Meşrutiyet devrinde İ. H. (Baltacıoğlu) Rousseau'nun eğitim düşüncelerini ve felsefesini inceleyerek kitap haline getirmiştir. Batılı düşünürlerden etkilendikleri arasında Rousseau başta gelir. Baltacıoğlu'nun eğitim düşüncesinin ilk teşekkül dönemlerinde Rousseau'nun etkisiyle oldukça serbest bir eğitim sisteminin hayalleri vardır. Eğitimin amacını, "idealden ve fizik ötesinden ve uhrevî hayattan çıkarılamayacağını, ancak cemiyetten ve hayattan çıkarılabileceğini" belirtirken yine eğitimin amacının "üretici fertler yetiştirmek olabileceğini"⁵³ savunurken, *Emile*'e paralel görüşler ileri sürer. Ancak sonradan farklı konularda eleştirel görüşler belirmiştir. Baltacıoğlu, Rousseau'nun "eğitim tabiata göre adam yetiştirmektir" görüşünü, ilmî olmadığını söyleyerek eleştirir. Ona göre tabiatın kastedilen anlam açık olmadığı gibi, cemiyet de zıttır. Baltacıoğlu, çocuğun tabiatını tanımayı kabul eder, bununla birlikte "yetenekler, istekler ve hedefler arasında denge kurulmasını ister."⁵⁴

Yine aynı dönemde Ermeni vatandaşlardan Milaslı God Franko da Baltacıoğlu'na benzer bir çalışma yapmıştır.⁵⁵ Köy Enstitülerinin, yaparak yaşayarak öğrenme prensibinin kökenlerinde Rousseau etkisi görülebilir. II. Meşrutiyet'in bazı Türkçü ve İslamcı eğitimcileri Rousseau'nun fikirlerine katılmamışlardır. Bunlardan M. Şemseddin (Günaltay) Rousseau'yu şöyle eleştirmektedir:

"Russo'nun fikrinde terbiye 'Tabiata' göre olmalı imiş! Acaba hangi tabiata!? Emile müellifi şurasını sûret-i kat'iyede ta'yinde tereddüd ediyor. Bazı beyanâtından edvâr-ı kadîmede yaşayan insanların hayat ve haşyanelerini, hayat-ı medeniyeye tercih ettiği anlaşılıyor. Fakat Russo'nun tavsiyesine tatbikan terbiye edilecek bir çocuk bugünkü cemiyet içinde yaşayabilir mi? İşte burası şüpheli!"⁵⁶

⁵² Ata, a.g.e., s.243.

⁵³ Necmettin Tozlu, *İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yay., İstanbul 1989, s.109.

⁵⁴ Tozlu, a.g.e., s.67.

⁵⁵ Milaslı Gad Franco, *Jean Jacques Rousseau'nun Terbiye Nazariyeleri*, İstanbul 1329, Kanaat Ktb.

⁵⁶ M. Şemseddin, "Ta'lim ve Terbiyede Mektepler", *Sebilü'r-Reşad*, Ağustos 1328, C.1-8, S.24-206, s.462.

II. Meşrutiyet'in İslamcı ve Türkçü aydınları genel olarak Durkheim sosyolojisini savunurlar ve toplumsalcıdır. Bu sebepten Rousseau'ya -belki de Emile'e tam nüfuz edilememesinden- karşıdır. Çünkü Emile gerçekte iyi bir toplum tahayyülüdür. Ama II. Meşrutiyet aydınlarına göre Doğu toplumlarının tarihsel süreçteki yapısı cemaat örgütlenmesi şeklindedir. Bu örgütlenmede fert cemiyet içindir. Bunun için topluma merbut bireyler yetişmelidir. Bunun yolu da çocukların toplumsal idealler çerçevesinde eğitilmesidir. N. Atuf bu konuda Rousseau'nun teorisinin zıddına şu görüşleri ileri sürer:

"Fert, cemiyetle beraber düşünülür; binaenaleyh ferdin mânevîyatı pek samimi bir surette cemiyetin psikolojisine merbuttur. Cemiyetin hayatında tesadüf edeceğimiz hâlât-ı ruhiyenin akislerini fertlerin ruhlarında da göreceğiz. Meğer ki çocuklarımızı Rousseau'nun tavsiye eylediği gibi hayat-ı cemiyetten uzak yaşatalım. Mamafih, Rousseau bile çocuğu bir müddet sonra yine cemiyetin âğuş-ı terbiyesine atıyor."⁵⁷

Batıcı Aydınlardan Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzâde Hakkı ve diğer pek çok İctihad yazarı, makalelerinde Rousseau'dan bahsetmişlerdir. *Toplum Sözleşmesi*, Haydar Rifat tarafından "*Mukâvele-i İctimaiye*"⁵⁸ başlığıyla İctihad'da yayımlanmaya başlanmış ama iki sayı devam etmiştir. Doğu ile Batı arasında sürekli bir terkip oluşturma gayreti güden A. Cevdet, diğer birçok Batılı bilgin ve filozofun eserleri yayında, Rousseau'nun da bütün eserlerinin tercüme edilmesini istemiştir.⁵⁹ Cevdet'in toplumsal sorunların çözümü için avam ve havas ayrımı yapması ve her iki zümrede de esaslı reformlar ve değişimler talep etmesi Rousseau'dan etkilendiğini gösterir. A. Cevdet, seçkin bir zümre yaratabilmek için eğitimin büyük rolü olduğunu düşünür ve "Rousseau'nun Emile'deki görüşlerini genişçe yorumlar. Cevdet, terbiyenin biyolojik eksiklikleri kapatmak amacına yönelik olduğunu ve bu yolla doğuştan iyi veya kötü olarak tanımlanamayacak olan bireyin olumlu bir yola sevk edilebileceği görüşlerini şöyle ileri sürer: "Tashih kelimesini kullanmakla büyük ve sevimli dahi J.J. Rousseau'yu tezkib etmiyorum. 'Her şey yaratıcının elinden çıkarken iyidir. Her şey insanın elleri arasında tereddide uğrar' demesine hayranlık duyuyorum. Büyük Cenevrelilerin abidvî eserini başlattığı satırları gözden geçirirken, insan müellifin bir embrio-biyolojik hatayı meydana koyma vazifesini üzerine aldığı hissine kapılıyor. Dâhinin cümlesini tefsire hiç lüzum yok. O bunu daha ileride yapı-

⁵⁷ Nafi Atuf, "Terbiyede Tarih ve Felsefe", *Türk Yurdu*, 31 Kanun-ı Evvel 1331, C.4, S.100, s.307.

⁵⁸ Haydar Rifat[Yorulmaz], "Mukâvele-i İctimaiye", *İctihad*, 15 Haziran [1]327, No: 25, s.756-758; *İctihad*, No: 26, s.771-773; *İctihad*, No: 28, s.803-805.

⁵⁹ Abdullah Cevdet, *İki Emel*, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır'ı Kahire, 1316, s. 20-21.

yor: Zayıf doğarız, kuvvete ihtiyacımız vardır. Her şeyden yoksun doğarız, yardıma ihtiyacımız vardır. Ahmak doğarız, muhâkemeye ihtiyacımız vardır. Doğuşumuzda sahip olmayıp da muhtaç olduğumuz şeylerin hepsi bize terbiye yolu ile verilir. Böylece Rousseau'nun, doğuştan her şeyin ideal ölçüde iyi olduğunu söylemek istemediği anlaşılıyor. Ancak yaratıcının elinden çıkınca her şeyin iyilik âmilleri ile çevrili olmak ve temsil ve telkininden kaçınılamayan fenâ misallerden veri bulunmak kaydıyla iyiye münkalib olabileceğini ihsas ediyor."⁶⁰

J.J. Rousseau'nun ve Fransız İhtilâli'nin etkisi Cumhuriyet aydınları üzerinde de etkili olmuştur. Bunlar içinde önemli konulardan biri de Rousseau'nun Atatürk üzerinde önemli etkisinin olmasıdır.⁶¹ Atatürk, Fransız ihtilâlini hazırlayanlar arasında en çok Rousseau'nun eserlerini okumuş, kendi düşünce ağının oluşmasında ondan etkilenmiştir. Özellikle *hürriyet, halk egemenliği ve cumhuriyet* konularında⁶² büyük ölçüde Rousseau'dan etkilendiği belirtilmektedir.

SONUÇ

Fransız İhtilâli dünya siyasetinin gidişatına tarih, kültür, değer ve dinî olanın karşısında dinamik bir ivme kazandırmıştır. Bu ivmenin karşılığı da çok geçmeden kendini oluşturmuştur. Bu oluşum bugünkü muhafazakârlıktır. İhtilalin fikrî hazırlayıcıları arasında en önemli ismin Rousseau olduğu bu yazıda da vurgulandı. Ancak Rousseau'nun İhtilâl'in hazırlığına yaptığı katkı ile İhtilâl'in neticeleri arasında bir zıtlık vardır. Rousseau'nun toplum, devlet, hak ve hürriyetler, demokrasi, yeni eğitim prensipleri vb. gibi konulardaki düşünceleri ile, ihtilâl'in ortaya çıkardığı ve şiddetle savunduğu değerler arasında farklılıklar vardır. Rousseau'nun muhafazakâr düşünce açısından önemi de burada yatmaktadır. İhtilâl'in mevcut değerleri yerle bir eden uygulamalarına tepki olarak doğan düşünce ve felsefelerin kökenleri mevcudiyetini Rousseau düşüncesinde bulur.

Rousseau'nun Fransız İhtilali'ne yaptığı entelektüel katkılar iki önemli eserinde somutlaşmıştır. Bunlardan birincisi *Social Contract*, diğeri de *Emile*'dir. Toplum Sözleşmesi'nde temel insanlık değerlerini ön plana çıkaran ve devletin temel amacı olarak bu değerlerin uygulanmasını öneren düşünür,

⁶⁰ Abdullah Djevdet Bey, *Dela Nécessité d'une Ecole.*, s. 15-16'dan akt: Hainoğlu, a.g.e., s.169-170.

⁶¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s.72.

⁶² Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara 1999, s.13-17.

Emile'de de bu değerleri hakkıyla uygulayabilecek toplum ve birey özelliklerini tasarlamıştır. *Emile*, toplumdan soyutlanmış bir çocuğun eğitilmesi gibi görünse de, onun bizatihi toplum için eğitilmesi söz konusudur ve bu haliyle *Emile* sosyolojik niteliği ve duyarlılığı yüksek ve önemli bir eserdir.

Osmanlı devletinde İhtilal olumlu bir gelişme olarak görülmemiştir. İlk etkiler de İstanbul'dan önce diğer entelektüel merkezlerde görülmüştür. Rousseau'nun Osmanlı aydınlarına ve toplumuna etkisi, Tanzimat yıllarında eserlerinin Türkçe'ye çeviri serüveni ile başlamıştır. Tanzimat aydınları Rousseau'yu okumuşlar ve eserlerini çevirmeye başlamışlardır. Ancak bu çalışmaların tekemmülü II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etmiştir. Bu süreçte Osmanlı aydınlarının siyasî terminolojisini büyük ölçüde Rousseau'nun kavramları meydana getirmiştir. *Emile* tercüme ve anlamalarında ise, uzun süre eserdeki toplumsallığının göz ardı edildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinden İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.
- Abdullah Cevdet, İki Emel, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Matbaası, Mısır'ı Kahire 1316.
- Abdullah Kaygı, Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Gündoğan Yay. Ankara 1992.
- Ahmet Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.
- Bahri Ata, "Rousseau ve Tarih Öğretimi", Milli Eğitim Dergisi, Ankara 2003, S.159.
- Bekir Berat Özipek, Muhafazakârlık, Akıl, Toplum, Siyaset, Kadim Yay., Ankara 2005
- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yay., Ankara 2000.
- Cemil Meriç, Mağaradakiler, Ötüken Yay., İstanbul 1978.
- Hilmi Ziya Ülken, Eğitim Felsefesi, Ülken Yay., İstanbul 2001.
- , Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yay., İstanbul 2001.
- İhsan Sungu, "Ziya Paşa'nın 'Emile' Tercümesi", **Tercüme**, Ankara 19 Mayıs 1940, C.1, S.1.
- İsmail Doğan, Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları, İnsan Haklarının Kültürel Temelleri, PegemA Yay., Ankara 2005.
- İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Pedagojide İhtilal, İstanbul 1963.
- J.J. Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Öteki Yay., Ankara 1999.
- , Emil Yahut Terbiyeye Dair, Çev: Hilmi Ziya Ülken, Ali Rıza Ülgener, Selahattin Güzey, Türkiye Yay., 6. baskı, İstanbul 1966.
- Kemal Aytaç, Avrupa Eğitim Tarihi, Ankara 1980.

- M. Şemseddin, "Ta'lim ve Terbiyede Mektebler", *Sebilü'r-Reşad*, Ağustos 1328, C.1-8, S.24-206.
- M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- Mümtaz'er Türköne, *Bir Siyasal İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 1991.
- N. Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay., Ankara 2001, C. 2.
- Necmettin Tozlu, *İsmayıl Hakkı Baltacıolu'nun Eğitim Sistemi Üzerine Bir Araştırma*, MEB Yay., İstanbul 1989.
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY., İstanbul 2002.
- Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Meb Yay., İstanbul 1989.
- Ömer Çaha, *Dört Akım Dört Siyaset, Liberalizm, İslâm, Sağ Siyaset, Sol Siyaset*, Kadim Yay. Ankara 2004.
- Rifâ'a Râfi' Tahtâvî, *Paris Gözlemleri*, Çev: Cemil Çiftçi, Ses Yay. İstanbul 1992.
- Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, TTK Yay., Ankara 1999.
- Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesi'nin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 1998.
- , *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 2001.